

УДК 37.011.3 - 051(477.73)

Г. Г. Яковенко

ДОМАШНІ ВЧИТЕЛІ В ЖІНОЧІЙ ОСВІТІ м. МИКОЛАЄВА

У статті подається огляд особистих і професійних характеристик іноземних гувернанток і вітчизняних домашніх учителів, які мешкали та працювали у м. Миколаєві. Аналіз конкретних прикладів свідчить про наявність стабільного попиту на освітні послуги домашніх учителів та гувернанток іноземного походження. Кількість жінок-педагогіків із інших країн була обмеженою. Вітчизняні домашні учительки працювали у навчальних закладах і приватних будинках. Вони не підвищували свій кваліфікаційний рівень та дуже рідко змінювали місце роботи.

Ключові слова:

Учителі з кваліфікаційним рівнем “домашній” були найбільшою професійною групою серед інших педагогів. Наявність статусу “домашнього” учителя являла собою початкову педагогічну освіту, що дозволяла працювати в навчальних закладах і в окремих родинах. Чисельність домашніх учителів та їх становище мали свої регіональні особливості та залежали, за висновком В. Д. Халамендика, від соціально-економічного рівня Півдня України. Серед них більшість складала жінки, які працювали в гімназіях, початкових школах різного відомчого підпорядкування, а також у приватних будинках.

Найвідомішим осередком жіночої середньої освіти, місцем роботи та підготовки домашніх учителів, була Миколаївська Маріїнська гімназія. Її історія стала предметом для дослідження П. А. Гайдебурова у 1881 р. [1] та В. І. Нікітіна у 2014 р. [2]. Обидва видання складають вагомий внесок у вивчення історії освіти Миколаєвщини. У цьому навчальному закладі відбувалася підготовка домашніх учителів, після закінчення VIII педагогічного класу учениці отримували відповідне свідоцтво.

Сучасні науковці О. Ф. Ковальова та В. П. Чистов у монографії, присвяченій історії культури Південного Прибужжя, оприлюднили раніше не опубліковані факти з історії домашньої освіти регіону [3]. У монографії дослідника педагогічної освіти Півдня України В. Д. Халамендика висвітлено соціально-економічні передумови її розвитку [4]. Історики О. М. Литвиненко та С. І. Якименко у своїй монографії зробили повний аналіз основних етапів розвитку жіночої освіти в Херсонській губернії [5, 6]. Отже, наукові праці з історії культури, педагогічної освіти, історії жіночої освіти висвітлюють лише окремі відомості про домашню освіту в регіоні. Це свідчить про недостатній рівень розробки даної проблеми та необхідність залучення широкого спектру документів.

Для написання статті були використані матеріали Державного архіву Миколаївської області, що знаходяться у фонді Миколаївського військового губернатора. Джерельною базою даного дослідження є діловодні документи, що мають значне за змістом інформаційне наповнення. Серед них важливе місце посідають особові справи домашніх учительок, які працювали в гімназіях м. Миколаєва. Важливим інформаційним носієм стали паспорти і посвідчення, видані за проханнями різних осіб про право помешкання та пересування в межах Росії. Проведення історичної реконструкції на основі аналізу цієї групи документів дозволяє встановити вік (кількість повних років на час оформлення документів), зайняття (бонна, гувернантка), загальний термін перебування в країні (за датою приїзду), деякі внутрішні переміщення. Аналіз документів дозволяє встановити також соціальне становище, рівень кваліфікації.

Серед професій в домашній освіті існувала своя спеціалізація – гувернантки виховували і навчали, бонни доглядали маленьких дітей, виконували обов'язки нянь. Виконання обов'язків бонни означало нижчий ступінь в професійній ієрархії. У м. Миколаєві, регіоні, що швидко розвивався, можна було сподіватися знайти роботу й малокваліфікованому працівникові. Вільне володіння іноземною мовою, що була рідною для прибулих, стало визначальним чинником вибору саме такого виду педагогічної діяльності. Отже, паспортні дані гувернанток іноземного походження дають можливість створити загальний образ домашніх педагогів за віком, статтю, життєвими стратегіями. Аналіз цієї групи документів дозволяє “побачити” окремих людей з їх долями, професійним шляхом, визначити особливості становища в середовищі професійної групи.

За даними дослідниці А. В. Тихонової “Іноземні піддані в Російській імперії в 1841 – 1844 рр.” кількість іноземців у Миколаєві становила 213 осіб [7, с.443 – 444]. У місті не було великої кількості іноземців, проте вказане в документах підданство громадян має найширшу географію: Австрія, Франція, Німеччина, Швейцарія, Греція, Туреччина. Для представниць Греції і Туреччини переїзд можна вважати транскордонним переміщенням населення. Тривалий термін перебування гувернанток свідчить про затребуваність цього зайняття. Для деяких іноземних громадян початковим пунктом прибуття була Одеса. Тому, спираючись на архівні документи, будемо вести відлік розвитку домашньої освіти від діяльності учительок іноземного походження, що припадає на початок другої половини XIX ст.

Специфічною рисою культурно-історичного простору Миколаєва була наявність в ньому іноземців, а також їх участь в освітньому процесі. Факт тривалого перебування іноземних педагогів у місті свідчить про наявність сприятливих умов та відсутність яких-небудь перешкод у роботі. Педагогічна діяльність була поширеним занятим серед жінок іноземного походження. Конфесійні відмінності регулювалися на законодавчому рівні (гувернантки брали на себе зобов'язання не залучати дітей до свого віросповідання). Порушення цих правил спричиняло за собою серйозні санкції, аж до втрати роботи. Питання про зміну

занять педагогами залишається відкритим (чи весь термін перебування вони обіймали саме цю посаду), але в паспорті було вказано "гувернантка".

За свідченнями архівних джерел станом на 1860 – 1862 рр. у місті перебували та працювали декілька гувернанток, які не змінювали підданство. Наприклад, австрійська піддана, гувернантка Катерина Белінська, римо-католицького віросповідання, мала сина чотирьох років. Прибула в Одесу в 24 р., в 1848 р. [8, арк.91]. Таким чином, станом на 1861 р. вона мала 37 років, отже, 13 років жінка знаходилася за межами своєї країни. Гувернантка прибула до Миколаєва за квитком Одеського градоначальства від 8 листопада 1851 р., мешкала три роки в Одесі та 10 років в – Миколаєві. Її синові, Леонарду, на час оформлення документів було 4 роки, отже, він народився в Миколаєві в 1857 р. Зазначене в паспорті заняття "гувернантка" свідчить про те, що ця жінка була весь термін перебування обіймала цю посаду. Тривале перебування в місті свідчить про її стабільне матеріальне становище – вона не міняла місця проживання, отже, умови життя і трудова діяльність її задовольняли.

Відносно соціального статусу, то серед гувернанток іноземного походження переважали жінки соціально уразливих категорій – вдови, самотні матері з дітьми, незаміжні дівчата з бідних верств населення, наприклад, з сімей ремісників. Гувернантками працювали жінки від 18 років, без обмеження у віці. Головним мотивом для педагогічної діяльності був соціально-економічний. Деякі гувернантки народилися і жили в Одесі або Миколаєві, але не міняли підданства своєї країни. Наприклад, домашня наставниця Анна Клоц, 58 років, французька піддана, уродженка м. Ревель, римо-католицького віросповідання, вдова, мати двох дочок, Анни і Гангрієтти, приїхала до Росії разом із чоловіком в 1835 р. [8, арк.185]. Отже, мешкала 26 років. Французька піддана, гувернантка Розалія Фуэн, римо-католицького віросповідання, вдова, знаходилася в Миколаєві з 1852 р. [8, арк. 233].

Педагогічну працю обирали також і молоді дівчата. Баварська піддана дівиця Мессенгаузен виконувала обов'язки гувернантки [8, арк.178] у сім'ї потомственного почесного громадянина Єремея Андрійовича Сиротинського, який входив до складу ради опікунів Миколаївської Маріїнської гімназії. У будинку Сиротинського гувернантка планувала залишитися на весь термін дії свого національного паспорта, виданого директором поліції Мюнхена в жовтні 1860 р. [8, арк.178]. Зазначила у своєму документі зайняття – "виховання дітей" Марія-Луїза Кароліна Небріх, саксонсько-альденбургська піддана [9, арк. 34], 18 років, лютеранського віросповідання, народилася в Одесі, в сім'ї типографщика [9, арк. 36]. Її батьки мешкали в м. Миколаєві. У Росії займалася навчанням дітей.

Науковці О. Ф. Ковальова та В. П. Чистов у монографії наводять дані про те, що станом на 1875 р. у м. Миколаєві налічувалося учителів, що перебували на службі, – 46 осіб, домашніх – 177 осіб – (із них відповідно жінок – 7 і 101) [3, с.94]. Проаналізувавши ці цифри, можна зробити висновок про те, що у державному освітньому секторі працювало 39 чоловіків (85 %) та 7 жінок (15%). Жінки, що навчали у школах і гімназіях, мали кваліфікаційний рівень "домашніх", що було основною умовою для їх працевлаштування. У домашній освіті були задіяні переважно жінки – у приватних будинках працювали 76 чоловіків (46 %) та 101 жінка (57 %). У родинях працювало в 4 рази більше учителів, ніж у навчальних закладах.

Гувернанток, за даними О. Ф. Ковальової та В. П. Чистова, було 8, бонн – 5 [3, с.94]. Серед названих жінок могли бути швейцарська піддана, бонна, Луїза Женні, протестантка, 36 років. За даними на 1874 р. вона перебувала в Росії з 1869 р. [10, арк.28], баварська піддана, наставниця Марія Куррер, 26 років, не заміжня, лютеранка [10, арк.74]. У 1872 р. (за відомостями станом на 1881 р.) у м. Миколаєві перебувала швейцарська громадянка Целіна Клаубе, 27 років, католичка [11, арк. 121]. Ці жінки перебували певний час на території Російської імперії, мали відповідний дозвіл і працювали за зазначеними у документах спеціальностями.

Отже, при уповільненому темпі розвитку жіночої освіти в м. Миколаєві домашні учительки іноземного походження та місцеві мешканки мали можливість працевлаштуватися. Праця домашніх педагогів користувалася попитом.

Особові справи домашніх учительок містять інформацію про трудовий і життєвий шлях жінок-педагогів. За допомогою історичної реконструкції можна створити образи представниць даної професійної групи. Спочатку потрібно відзначити професійні здобутки, бо саме вони відображені в документах Маріїнської жіночої гімназії, найбільшого осередку жіночої освіти міста Миколаєва. Наприклад, домашня наставниця Анастасія Дмитрівна Чайковська у вересні 1892 р., обійняла посаду класної наставниці Миколаївської першої Маріїнської жіночої гімназії [12, арк.17]. Маючи джерело для існування, вона відмовилася від отримання еміграції (пенсійного забезпечення по морському відомству за службу її батька) [12, арк.5]. У листопаді 1917 р., після звільнення начальниці гімназії Зінаїди Нечаєвої, Рада піклувальників рекомендувала А. Д. Чайковську на цю посаду [12, арк.13]. Анастасія Чайковська багато разів за службовою необхідністю виконувала обов'язки начальниці на більший чи менший термін. При цьому домашня наставниця виявляла найкращі особисті та професійні риси – шляхетність, такт, енергію, а також значний досвід [12, арк.13]. Професійна мобільність виявилася у переході спочатку на посаду учительки, а також у виконанні (епізодичному) обов'язків начальниці. Анастасія Чайковська працювала в одному навчальному закладі станом на 1917 р. мала стаж 25 років.

Колегою А. Чайковської по службі була Марія Олександрівна Добронравова, дочка надвірного радника. Посада класної дами (з 1885 р.) була її першим місцем працевлаштування [14, арк.11]. Із посади наглядачки М.О. Добронравова обійняла посаду учительки російської мови [14, арк.13]. За поданням управляючого Одеським навчальним округом у 1911 р. вона отримала нагороду – медаль на Володимирській стрічці для носіння на ший з написом "За сумління" [14, арк.18]. Це була відзнака з нагоди 25-річчя трудової діяльності.

Особова справа Катерини Олександрівни Добронравової розпочинається з 1897 р., вона перебувала на службі до 1916 р., обіймала посаду класної дами. Трудовий шлях учительки розпочався із грудня 1880 р., (13 років) К. О. Добронравова працювала учителькою в елементарній школі сестер Ільїних, до закриття навчального закладу у 1893 р. [13, арк.12]. Домашня учителька перейшла до Маріїнської жіночої гімназії, у якій працювала 19 років. Про період з 1893 р. до 1897 р. у документах ніяких відомостей немає. Можна припустити, що між Марією Олександрівною та Катериною Олександрівною Добронравовими можуть бути родинні стосунки, за віком вони можуть бути сестрами.

Антоніна Василівна Ковальська працювала спочатку наглядачкою у Вознесенській прогімназії, потім перейшла на таку ж посаду в Маріїнську жіночу гімназію (особова справа розпочинається з 19 листопада 1897 р., закінчується 25 лютого 1920 р. [15, арк.1, арк.4] Тільки в Маріїнській гімназії А. В. Ковальська працювала 23 роки.

Учительки мали довготривалий стаж роботи в навчальному закладі. Розпочинали трудовий шлях із виконання обов'язків класних дам або наглядачок, найнижчої посади. Професійна мобільність виявлялася в переході на посаду учительки певного предмету (який був засвідчений у свідоцтві домашньої вчительки). Освітній рівень не змінювався, жінки залишалися домашніми учительками.

Відомим педагогом м. Николаєва була С.Г. Зінова. Софія Григорівна Зінова (у дівоцтві – Брунер) з 1 вересня 1897 р. до 1 липня 1900 р. обіймала посаду учительки приватної школи в м. Самарі (Казанський навчальний округ), залишила службу у зв'язку із заміжжям. Службова характеристика свідчить про її високу сумлінність, педагогічний такт і любов до педагогічної діяльності [16, арк.1]. Із 8 жовтня 1907 р. очолила гімназію.

Потреба у кадрах домашніх учительок зберігалася на початку ХХ ст. Про це свідчить приклад підготовки домашніх учителів в гімназії С.Г. Зінової. Освітні стратегії випускниць Николаївської жіночої гімназії С.Г. Зінової можна прослідкувати, порівнявши загальні відомості про успішність учениць за 1911 – 1912 р. та 1916 – 1917 рр. [17, 18].

1911 – 1912 р.	1916 – 1917 рр.
Усього учениць – 15	Усього учениць – 36
Домашня учит. рос. мови і матем. – 5	Домашня учит. рос. мови і матем. – 16
Домашня учит. рос. мови – 4	Домашня учит. рос. мови – 13
Домашня учит. матем. – 3	Домашня учит. матем. – 6
Домашня наставниця рос. мови – 2	Домашня наставниця рос. мови – 1
Домашня наставниця рос. мови і матем. – 1	Домашня наставниця рос. мови і матем. – –
Домашня учит. ариф. – 1	Домашня учит. ариф. – –

На початку ХХ ст. спостерігаємо наявність попиту на отримання свідоцтва домашньої учительки та прагнення брати участь у педагогічній діяльності. Випускниці намагалися отримати подвійну спеціальність, що давала можливість забезпечити дітям, яких вони будуть навчати, повну початкову освіту. Така універсальність уможливлювала гарантоване працевлаштування. Із таблиці 1. видно, що наставниць було дуже мало, бо це звання надавалося лише відмінницям.

Учениці педагогічного класу, що був відкритий у гімназії С. Г. Зінової у 1908 – 1909 рр., давали відкриті уроки, результати яких відображалися у протоколах. Ці джерела мають вигляд офіційних документів єдиної форми, спеціально надрукованих саме для Вознесенської гімназії. У документі зазначалося прізвище учениці, дата проведення уроку, його тема. У протокол записувалися також прізвища присутніх – голови педагогічної ради, начальниці гімназії та учителя предмету, з якого давали урок в підготовчому класі. Цей документ свідчить про вимогливе ставлення керівництва гімназії до важливого контрольного заходу для отримання випускницями свідоцтва домашнього учителя. На показовому уроці були присутні представники адміністрації та спеціаліст з предмету. Наприклад, учениця VIII класу Парфьонова виявила відмінні знання й вміння з арифметики й російської мови, свідоцтво про дозвіл викладання яких збиралася отримати. 9 березня 1907 р. вона провела пробний урок з російської мови – пояснювальне читання байки “Стрекоза и Муравей” [19, арк. 248], 17 березня 1907 р. – з арифметики [19, арк. 249].

Таким чином, учителі зі статусом “домашній” були найбільш поширеною групою серед педагогів Николаєва у другій половині ХІХ ст. – ХХ ст. при невеликій кількості іноземних мешканців у місті, збереглися деякі відомості про іноземних гувернанток. Вони не змінювали підданства, улаштувавшись на роботу, тривалий час перебування далеко від Батьківщини вважали себе її громадянами. Деякі гувернантки народилися за межами своїх держав, у сім'ях іноземних підданих, були другим поколінням іноземців, але вони також не змінювали статусу. Домашні учительки працювали в гімназіях і приватних будинках. Попит на освітні послуги домашніх учителів гарантував їм стабільне працевлаштування. Підготовка домашніх учителів відбувалася у жіночих гімназіях.

Джерела та література

1. Гайдебуров П. А. Исторический очерк Николаевской Мариинской гимназии со дня открытия по 1 января 1881 года / П. А. Гайдебуров. – Николаев, типография М.В. Рюмина, 1881 – 42 с.
2. Никитин В. И. Краткий очерк истории Николаевской Мариинской женской гимназии (1863 – 1917). / В. И. Никитин. – Николаев: изд-во Ирины Гудым, 2014. – 200 с.
3. Ковалева О. Ф., Чистов В. П. Очерки истории культуры Южного Прибужья. Монография в 3-х книгах (от истоков до начала XX века). Книга первая: Из прошлого культурной жизни на Николаевщине / О.Ф. Ковалева, В. П. Чистов. – Николаев, Терра, 2000. – 252 с.

4. Халамендик В.Д. Соціально-економічні передумови становлення та розвитку педагогічної освіти Півдня України другої пол. XIX – поч. XXст. / В.Д. Халамендик // Наукові праці:Науково-методичний журнал. Вип.7. Педагогічні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ імені Петра Могили, 2002. – С.123 –134.
5. Якименко С.І., Литвиненко О.М. Жіноча освіта в Херсонській губернії (кінець XIX – початок XX століття) / С. І. Якименко, О. М. Литвиненко. Монографія: – К.: Видавничий дім “Слово”, 2011. – 208 с.
6. Литвиненко О.М. Організація виховного процесу в жіночих середніх закладах Херсонської губернії (кінець XIX – початок XX століття) / О. М. Литвиненко // Вересень. – №3 – 4(52 – 53). – 2010. – С.112 – 118.
7. Тихонова А В. Надзор за иностранцами в Российской империи (1801–1861 гг.) Специальность 07.00.02. – Отечественная история диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук. Брянск. – 2014. – 446 с.: Режим доступа: <http://www.dslib.net/istoria-otechestva/nadzor-za-inostrancami-v-rossijskoj-imperii.html>
8. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). – Ф.230. – Оп.1. – Спр.1.
9. ДАМО. – Ф.230. – Оп.6. – Спр.1.
10. ДАМО. – Ф.230. – Оп.3. – Спр.70.
11. ДАМО. – Ф.230. – Оп.2. – Спр.802.
12. ДАМО. – Ф.120. – Оп.1. – Спр.32.
13. ДАМО. – Ф.120. – Оп.1. – Спр.14.
14. ДАМО. – Ф.120. – Оп.1. – Спр.15.
15. ДАМО. – Ф.120. – Оп.1. – Спр.17.
16. ДАМО. – Ф.116. – Оп.1. – Спр.9.
17. ДАМО. – Ф.116. – Оп.1. – Спр.74.
18. ДАМО. – Ф.116. – Оп.1. – Спр.56.
19. ДАМО. – Ф.124. – Оп.1. – Спр.18.

Yakovenko H. Family tutor n Mykolayiv city

This article provides an overview of the personal and professional characteristics of foreign and domestic tutors who lived and worked in Mykolayiv city. Specific cases analysis indicates a stable demand presence for tutors and foreign governesses' educational services. Number of female teachers from other countries was limited. Domestic tutors were working in the educational institutions and the private schools as well. They did not improve the level of proficiency and they did not often change their place of employment.

Key words: family tutor, bonnes, governesses Mykolayiv city